

Studiu experimental al comunicării la copiii cu PCI asociată cu deficiență mintală

Belibova Silvia, doctorandă, catedra Psihopedagogie specială, UPS „I.Creangă”

Summary

In this article are presented the results of theoretical and experimental study in which were studied particularities of verbal communication of children of elementary school age with cerebral palsy associated with average mental deficiency. Are presented the results of the findings.

Key-words: children with cerebral palsy associated with mental deficiency, communication, verbal means, difficulties, dialogue, expressions, partner communication, attitude.

Rezumat

În acest articol sunt expuse rezultatele unui studiu teoretico-experimental în care au fost studiate particularitățile comunicării verbale la copiii cu paralizie cerebrală infantilă asociată cu deficiență mintală medie de vîrstă școlară mică. Sunt prezentate rezultatele studiului de constatare realizat.

Cuvinte-cheie: copii cu paralizie cerebrală asociată cu deficiență mintală, comunicare, mijloace verbale, dificultăți, dialog, expresii, partener comunicațional, atitudine.

Definită ca „interacțiune între persoane, orientată spre coordonarea și unificarea eforturilor în vederea instituirii relațiilor și a realizării unui scop comun”[7], comunicarea se prezintă ca o categorie specifică a activității umane, căreia îi revine rolul principal în stabilirea, dezvoltarea și perpetuarea relațiilor dintre persoane în diverse medii și scopuri. Deși în diferite perioade ale vieții comunicarea își are proprietățile sale specifice, totuși acest tip de activitate umană poate fi diferențiat cu ușurință de alte tipuri, deoarece posedă caracteristici unice, printre care *universalitatea și potențialul nelimitat de evoluție*.

La vîrsta copilăriei, dezvoltarea psihică se află în faze incipiente, de aceea, la această etapă, comunicarea se suprapune în mod firesc pe alte tipuri de activități, precum jocul. De aici și importanța valorificării, în deplină măsură, a potențialului ludic al copilului pentru formarea și dezvoltarea competențelor de comunicare productivă, corectă, stimulativă la următoarele etape. Deși în literatura de specialitate rolul jocului în formarea la copii a competențelor de comunicare este abordat sub diferite aspecte, jocul, datorită caracterului său complex, nu a fost elucidat, lăsând loc pentru continuarea cercetărilor științifice și experimentale.

Abordarea acestui aspect al comunicării se regăsește într-un șir de lucrări științifice, semnate de A.N. Leontiev [6], A.V. Zaporozet [4], D.B. Elkonin [14], în care activitatea comunicativă este analizată în contextul teoriei activității prin disocierea componentelor sale structurale.

L.S. Vîgotschi, încă la începutul secolului al XX-a, a demonstrat și explicat rolul decisiv al comunicării în dezvoltarea psihicului uman, calitatea acesteia de condiție fundamentală pentru evoluția ascendentă a personalității umane. El a formulat *legea genetică a dezvoltării culturale* care, ulterior, a stat la originile a numeroase studii în domeniul psihologiei infantile. În acest context, au fost elaborate studii complete referitoare la impactul comunicării asupra dezvoltării limbajului, în special la copii [5, 7, 8, 12 ș.a.], a conștiinței de sine [2, 7, 8, 11 ș. a.], a statutului psihosocial al persoanei [7, 8, 9, 12, 13 ș. a.].

În studiile J. Racu se regăsește o informație valoroasă referitoare la psihogeneza limbajului în mediile comunicative combinate; la formele predominante de comunicare a copiilor cu adultul la debutul școlar; dependența nivelului maturizării școlare de forma comunicării: cu cât este mai dezvoltată comunicarea nesituativ-personală, cu atât este mai înalt nivelul pregătirii pentru învățare în școală [10].

Au fost elaborate lucrări teoretico-experimentale, dedicate studierii complexe a vorbirii copiilor cu deficiențe multiple, inclusiv celor cu PCI asociată cu deficiență mintală, elaborării recomandărilor pentru compensarea dereglărilor de vorbire ce se atestă la copiii din categoria respectivă. Însă trebuie să menționăm că lipsesc cercetările cu privire la dezvoltarea la acești copii a competențelor de comunicare, de coordonare a componentei verbale la nivel discursiv. Astfel, se impune, ca fiind una de stringentă actualitate, problema studierii comunicării la această categorie de copii, abordarea tulburărilor de dezvoltare a acestora de pe poziții comunicativ-pragmatice.

Scopul experimentului de constatare: stabilirea particularităților comunicării la copiii cu PCI asociată cu DM.

Ipotezele de lucru verificate în experimentul de constatare:

1. Între comunicarea copilului cu parcurs normal de dezvoltare și cea a copilului cu PCI asociată cu DM există deosebiri semnificative, comunicarea verbală fiind în corelație nemijlocită cu dezvoltarea intelectuală a copilului.
2. Copiii cu PCI asociată cu DM se confruntă cu mari dificultăți în procesul de comunicare, aceste dificultăți fiind condiționate, pe de o parte, de absența motivelor și intențiilor comunicaționale, precum și a mijloacelor de exprimare a acestora, iar pe de alta, de lipsa modelelor de comportament comunicativ-verbal.

La această etapă de cercetare, am formulat următoarele **obiective**:

1. Investigarea particularităților specifice ale comunicării la copiii cu DN și la cei cu PCI și DM.
2. Compararea rezultatelor obținute în cazul celor două loturi de copii.
3. Interpretarea și explicarea rezultatelor obținute.

În cercetarea empirică a fost antrenat un eșantion de 64 de copii școlari mici (7-8 ani), format din două loturi experimentale: primul lot experimental – 32 de copii cu PCI (diverse forme)

asociată cu deficiență mintală medie, care aveau vârsta cuprinsă între 7 și 8 ani: 18 copii sunt beneficiari ai Centrului de Reabilitare *Asclepio* din satul Varnița, raionul Anenii Noi, 14 copii – elevi ai Școlii-internat auxiliare nr.6 din mun. Chișinău; al doilea lot experimental – 32 de copii cu dezvoltare normală, cu vârsta de 7-8 ani, sînt elevi ai Liceului Teoretic Varnița.

În cadrul experimentului de constatare au fost studiate particularitățile mijloacelor de comunicare la copiii cu PCI asociată cu DM în procesul observării comportamentului comunicativ-verbal în diverse situații de interacționare cu adultul și cu semenii.

La stabilirea conținuturilor cercetării experimentale ne-am condus de recomandările M.I. Lisina, E.O. Smirnova referitoare la modul de depistare a particularităților vorbirii copiilor cu adulții și semenii, precum și de recomandările A.G. Arușanova referitoare la evaluarea nivelului de formare la copii a comunicării dialogate cu semenii.

Cercetarea comunicării verbale în situațiile comunicării situativ-practice cu adultul

În prima situație comunicativă copilului i se propunea să participe, împreună cu adultul, la jocul *Dimineața păpușii Anișoara*. După cum s-a stabilit pe durata cercetării, majoritatea copiilor cu PCI asociată cu DM reacționau emoțional la propunerea adultului de a se juca, examinau activ atributele de joc, se interesau de destinația acestora, de denumire. Doar la 17,6% dintre copiii acestui grup s-au observat manipulări nespecifice, absența sau epuizarea rapidă a interesului față de joc.

Totodată, majoritatea copiilor cu DN au demonstrat o atitudine indiferentă față de acest tip de activitate. Specifică pentru acești copii era executarea momentană a tuturor acțiunilor, deseori fără însoțire verbală. Lipsa interesului, în cazul dat, este condiționată de „primitivismul” excesiv al acțiunilor cu semnificație dominantă în etapele precoce de însușire a regulilor de joc de către copiii cu DN.

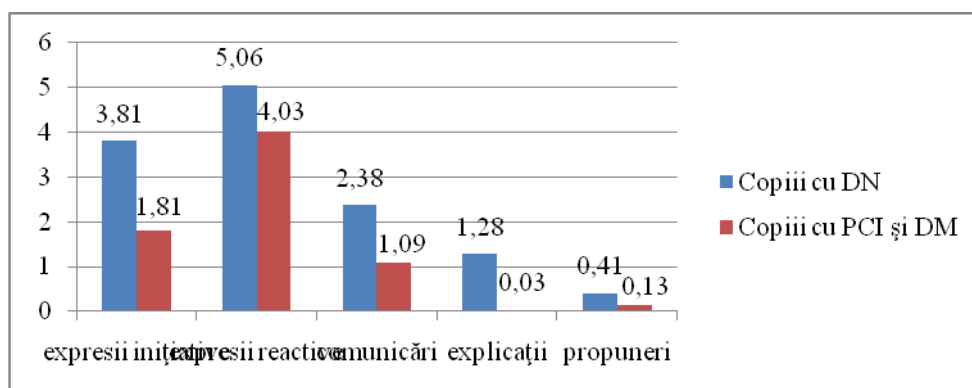

Fig. 1. Utilizarea expresiilor în situația comunicării situativ-practice cu adultul

Figura 1 prezintă folosirea de către copiii din ambele grupuri a diverselor tipuri de expresii verbale în cadrul jocului *Dimineața păpușii Anișoara*, demonstrând deosebiri semnificative în utilizarea

de către copiii ambelor grupuri a majorității tipurilor de expresii ($p < 0,001$). La utilizarea propunerilor deosebirea este mai puțin semnificativă ($t = 2,436$; $p < 0,05$).

Caracterul situativ de interacțiune a determinat particularitățile prezentării limbajului: expresii simple, în care se conturează elementele semnificative ale situației („Așa, mănâncă terci...”, „Vom găti supă...”). O parte dintre copii intrau în dialog cu păpușa, punându-i întrebări (după modelul adultului). Acest lucru condiționează particularitățile specifice de selectare de către copii a expresiilor de diverse tipuri comunicative.

Cercetarea mijloacelor verbale de comunicare în situațiile comunicării nesituativ-cognitive cu adultul

În situația a doua de interacțiune comunicativă atenției copilului i s-a propus o carte necunoscută după conținut și cu imagini viu colorate. După cum s-a menționat, practic toți copiii participanți la cercetarea experimentală acceptau să examineze imaginile cu plăcere. Totodată, realizarea acestui tip de activitate decurgea diferit în grupurile ce includeau copii cu PCI și DM și copii cu dezvoltare normală. Pentru 56,25% dintre copii cu PCI și DM caracteristice au fost epuizarea rapidă a atenției în procesul examinării imaginilor, instabilitatea și durata scurtă a interesului inițial, nivelul sporit al distragerii de la ocupația propusă. În plus, 12,5% dintre copiii acestui grup se caracterizează prin manipulări nespecifice (aruncarea cărții etc.), ceea ce vorbește despre subdezvoltarea necesităților cognitive, de formare a impresiilor noi și, în fond, a reprezentărilor despre carte ca izvor de informații. Menționăm că astfel de reacții au fost unice la copiii cu DN (6,25%).

S-a constatat că doar 34,37% din copiii cu PCI asociată cu DM manifestau interes pentru comunicarea cu adultul, formulând replici reactive, mai rar – de inițiativă. Concentrarea asupra propriului comportament, observată la 28,12% din copiii acestui grup, se exprima prin reacția selectivă, neregulată la adresările experimentatorului, producerea autocomenzilor (*Așa, rășfoiește. Rășfoiește atent...*).

Deosebirile semnificative în utilizarea expresiilor de toate tipurile ($p < 0,001$) sunt condiționate de nivelul diferit al dereglărilor activității cognitive, de caracteristicile calitative și cantitative ale cercului de cunoștințe, de specificul reprezentărilor despre mediu la copiii cu PCI asociată cu DM. O parte (21,87%) dintre acești copii pentru analiza comparată în procesul discuției demonstau capacitatea de argumentare a părerii proprii, de exprimare a presupunerilor, de transmitere a impresiilor și reprezentărilor privind realitatea înconjurătoare. Caracteristică pentru acești copii este producerea replicilor, reprezentate de un complex de construcții sintactice, ce reflectă relațiile temporale, spațiale, de scop, de cauză-efect („Podul a fost construit pentru ca oamenii să nu cadă sub roțile mașinilor? Nu se poate să mergi pe acolo, căci o să te accidenteze mașina”, „Cîinii nu

pot împinge mingea, fiindcă nu le este comod. Ei doar o mișcă așa, cu năsucul” ș. a.). Acest aspect vorbește despre o mai mare diferențiere a senzației, gândirii, reprezentărilor despre obiecte și fenomene din lumea reală ale copiilor cu dezvoltare normală în comparație cu cei cu PCI și DM.

Copiii cu PCI asociată cu DM mai des produceau expresii interogative îndreptate spre primirea informației despre denumirea obiectelor, acțiunilor (56% din numărul total al expresiilor interogative). Stereotipia selectării mijloacelor sintactice de prezentare a tipului dat de replici, fenomenele „suprageralizării” vorbesc despre limitarea cercului de procedee sintactice, necesare pentru exprimarea semnificațiilor spațiale, temporale ș. a. De exemplu: „Asta cum?”, cu semnificația „Unde?”; „Ce ea stă?”, cu semnificația „De ce stă?” ș. a. (Figura 2).

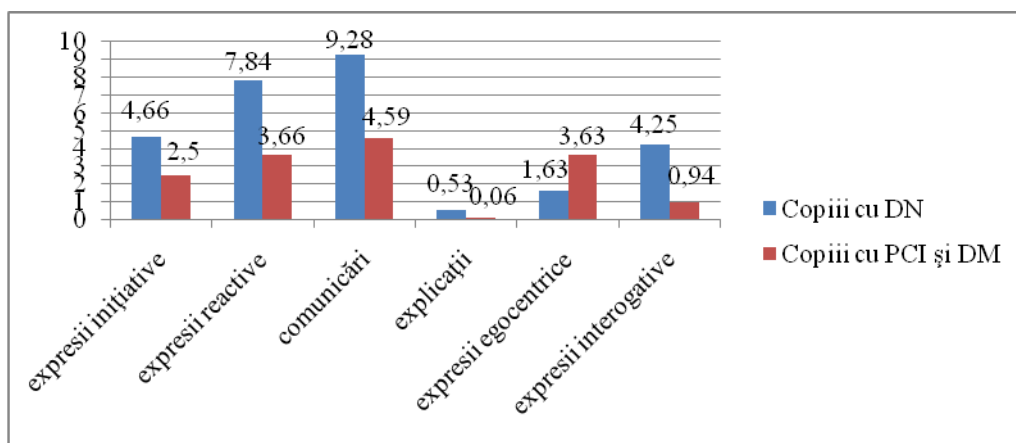

Fig. 2. Utilizarea expresiilor în situația comunicării nesituativ-cognitive cu adultul

Întrebările copiilor cu DN se deosebeau prin diversitate, atât sub aspectul conținutului, cât și sub aspectul prezentării lingvistice („Racul poate fi mîngîiat? Se mănîncă? Ce gust are?”). Acest specific este condiționat de nivelul mai înalt al dezvoltării cognitive și verbale la copiii din grupul respectiv. Totodată, capacitățile de formulare a întrebărilor referitoare la cauză („De ce mașina merge fără lumină?”), la scop („La ce îi trebuie racului asta (cochilia?)”), caracterizarea obiectelor din poziția destinației lor funcționale („Dar pentru ce sunt aceste săgeți (pe stradă?)”), aspecte întâlnite la 25% dintre copiii cu PCI și DM, demonstrează necesitățile lor de receptare a unor noi informații, de explicare și precizare a reprezentărilor, posibilitățile lor potențiale de comunicare cognitivă cu adultul, în general.

Cercetarea mijloacelor verbale de comunicare în situațiile comunicării nesituativ-personale

În următoarea situație de interacțiune comunicativă copiilor li s-a propus să examineze, împreună cu examinatorul, fotografiile ce reflectau diverse momente din viața membrilor colectivului de copii. Experimentatorul se arăta interesat de viața copilului în colectivitate: cu cine prietenește (se joacă), ce calități ale prietenilor îl atrag cel mai mult, care sunt ocupațiile și jocurile comune.

59,37% din copiii cu PCI asociată cu DM nu au manifestat interes pentru stabilirea și menținerea contactului în situația prezentată. Copiii se limitau la identificarea imaginii proprii, uneori – a imaginilor altor copii, numind prenumele corespunzătoare sau folosind gesturile indicatoare. Stimularea către desfășurarea ulterioară a interacțiunii nu contribuia la continuarea dialogului. Copiii implicați în cercetare demonstau atitudine indiferentă față de acțiunile de inițiativă ale partenerului comunicativ, nu respectau distanța de comunicare, deplasându-se liber prin încăperea, focusându-și atenția pe obiectele mediului proximal sau pe excitanții sonori. Pentru 15,62% din copii au fost caracteristice încercările de a transfera comunicarea în planul acțiunilor obiectuale - „Se poate mașina?”, „Haideți de-a doctorul” ș. a., prima expresie putând fi și un calc din rusă, cu origine în mediul comunicativ al copilului.

În final, 12,5% din copiii cu PCI și DM și 31,25% din copiii cu DN intrau în dialog cu interlocutorul, fără însă a manifesta interes pentru continuarea interacțiunii începute. De regulă, copiii nu aveau dificultăți în a recunoaște imaginile proprii și ale altor membri ai colectivului, comunicau despre acțiunile întreprinse de către ei, într-un șir de cazuri indicau particularitățile situațiilor prezentate (indicarea parametrilor spațial-temporali ai situației). Totodată, copiii din ambele grupuri nu-și informau interlocutorii referitor la calitățile lor personale, particularitățile comportamentului în timpul orelor ocupaționale.

Analiza calitativă a datelor obținute a evidențiat divergențe semnificative cu privire la posibilitățile copiilor din ambele grupuri de structurare lexico-gramaticală a expresiilor formulate. În procesul experimentului am constatat că, analizând fotografiile, copiii cu PCI asociată cu DM focusau mai des atenția interlocutorului pe particularitățile caracteristice exterioare ale colegilor și asta în detrimentul particularităților comportamentale ale acestora, al relațiilor cu semenii („Vestă roșie...”, „E așa de mică...” ș. a.). Este un semn al formării insuficiente a capacității de percepție socială la copiii din categoria respectivă.

Copiii din ambele grupuri le este specifică utilizarea pe larg a adjectivelor *bun-rău*, a pronomelor *acesta-aceasta* atunci când caracterizau particularitățile personale ale semenilor. Acest fapt ne permite să tragem concluzia privind caracterul limitat al mijloacelor lingvistice de exprimare a intențiilor comunicative și, prin urmare, privind dificultățile în desfășurarea verbală a expresiilor la copiii din ambele grupuri. Argumentându-și comunicarea selectivă cu semenii, copiii cu PCI asociată cu DM apelau la diferite sisteme motivaționale. Majoritatea lor invocau motive ce reflectau, într-o formă emoțională, prezența unor manifestări atitudinale specifice pentru realizarea actului comunicării („Ea(el) mă iubește”). Totodată, în grupul de control, în 15,62% de cazuri, dominantă a fost motivația cu utilizarea criteriilor funcționale („El mă apără”, „El întotdeauna mă servește. Și pe Irina tot” ș. a.), ceea ce nu s-a observat în grupul experimental. Astfel, în conștiința

copiilor se fixează formele spontane de comunicare, exprimate prin participare, întrajutorare. Aceste forme, care poartă un caracter emoțional activ, de fapt reglementează comportamentul copilului.

Datele despre deosebirile valorice ale indicatorilor medii pe grupuri la copiii din grupuri sunt prezentate în Figura 3.

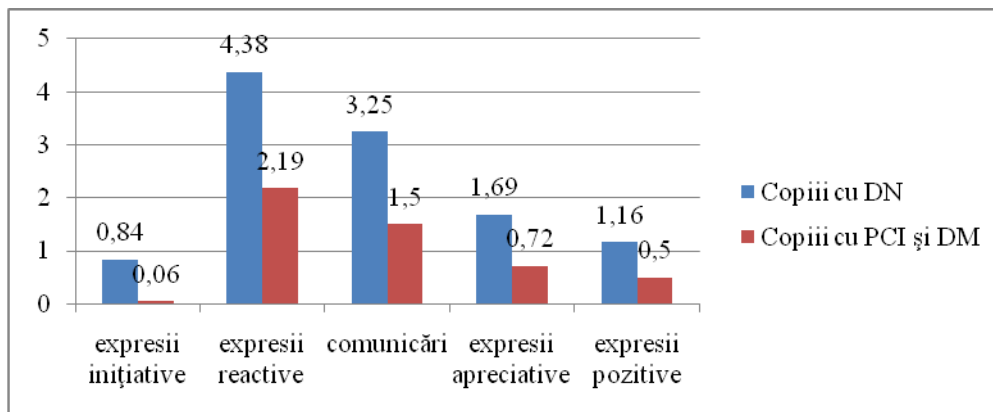

Fig. 3. Utilizarea expresiilor în situația comunicării nesituativ-personale cu adultul

Analiza calitativă a replicilor copiilor cu PCI asociată cu DM a conturat următoarea situație: în 21,87% de cazuri copiii produceau expresii ce conțineau aprecierea particularităților morale, estetice ale semenilor (*deștept, veselă, frumos* ș.a.). În același timp, incapacitatea de a explica părerile proprii, ca răspuns la întrebările adultului, observată la 18,75% din copiii examinați, certifică înțelegerea imprecisă, inadecvată a sensurilor specifice cuvintelor respective (*bun la suflet* – „pentru că el mănâncă zăpadă”; *calmă* – „pentru că ea se joacă cu mine” ș. a.).

În limbajul a 6,25% din copiii cu PCI asociată cu DM se întâlneau monologuri, extinse ca durată și străine, după conținut, contextului comunicativ („Dar ei s-au bătut... Ședeau acolo... Au căzut drept pe covor... Iar el râdea... Coșmar!”). Pentru că este insuficient dezvoltat, factorul adresatului, în cazul acestor copii, se exclude selectarea valorii informative a vorbirii, sprijinirea pe cunoștințele generale anterioare. Ca o consecință directă a acestei situații, interpretarea adecvată de către receptor a unor asemenea tipuri de expresii devine imposibilă.

Cercetarea mijloacelor verbale de comunicare în situațiile activității comune cu copiii

În a patra situație de interacțiune comunicativă adultul organiza jocul *De-a doctorul* în diada semenilor.

După cum s-a menționat deja, majoritatea copiilor cu PCI asociată cu DM reacționau cu plăcere la propunerea adultului de a se juca. Vom accentua însă că interesele copiilor cu PCI asociată cu DM se concentrău, în general, asupra acțiunilor nemijlocite cu atributele de joc, spre deosebire de copiii cu DN care manifestau interes pentru interacțiunea cu partenerul.

Datele experimentale obținute au fost apreciate de noi prin prisma veridicității matematico-statistice a deosebirilor, manifestate în procesul utilizării mijloacelor activității comunicative de către copiii din ambele grupuri. Acestea sunt prezentate în Figura 4.

Datele demonstrează că divergența cea mai pronunțată se atestă la indicatorii utilizării expresiilor reactive, apreciative, explicațiilor și propunerilor de către copiii din ambele grupuri ($p < 0,001$). Îndeplinind un rol anumit în procesul interacțiunii de joc cu semenii, copiii cu DN evoluau în calitate de sursă competentă de informații, ceea ce a asigurat posibilitatea actualizării expresiilor cu caracter explicativ și de comunicare. Totodată, nivelul limitat al cunoștințelor și reprezentărilor despre mediu ale copiilor cu PCI asociată cu RM, importanța prioritara a adultului în planul organizării și reglării activității au condiționat reducerea numărului tipurilor de expresii în vorbirea subiecților cercetării.

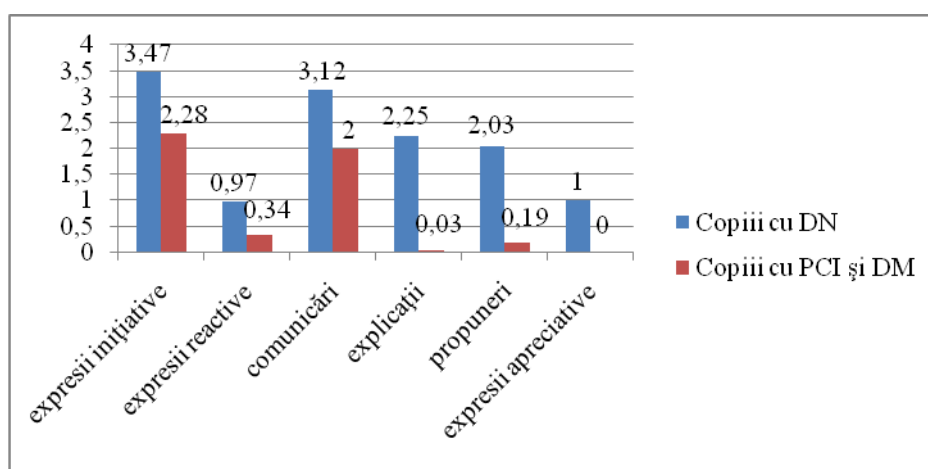

Fig. 4. Utilizarea expresiilor în condițiile activității de joc cu semenii

Rezultatele obținute confirmă concluziile unui numeros grup de cercetători privind importanța jocului pentru dinamizarea activității verbale și cognitive la copiii cu deficiențe, ceea ce urmează a fi luat în considerație la elaborarea experimentului formativ.

Concluzii

Studiul experiențial (experimentul de constatare) a confirmat caracteristicile teoretice ale copiilor cu PCI asociată cu DM la toți indicii, a descoperit particularități individuale ale comunicării verbale a acestora, inclusiv:

- a confirmat imaturitatea gândirii și comunicării în aspectele lexical, gramatical și stilistic: interesul scăzut pentru comunicare, reacția haotică, selectivă, instabilitatea interesului, concentrarea pe propriul comportament, agresivitatea, insuficiența conștientizării actului de comunicare etc., precum și epuizare rapidă, insuficiența capacității de percepție socială și de reprezentări sociale;

- a confirmat preferința acestei categorii de copii de a comunica cu un adult (semnificativ în viața lor) și indiferența față de semenii și reticența pentru activități preferate de copiii sănătoși;
- copiii întâmpină dificultăți semnificative la realizarea rolului comunicativ de ascultător, considerat drept confirmare a gradului de pregătire a comunicanților către comunicare.

S-a observat o anumită îmbunătățire a calității comunicării verbale a acestei categorii de copii, condiționată de noutatea și caracterul intuitiv al mijloacelor învățării-comunicării, de prezentarea explicit-sistemică a materiilor lexicale (cuvinte, expresii), de potențarea capacității de comunicare a copilului prin incursiunea în actul comunicării al acestuia a învățătorului (adultului).

Astfel datele studiului experiențial al comunicării copiilor cu PCI asociată cu DM au confirmat ipotezele:

- a) între comunicarea copilului cu parcurs normal de dezvoltare și cea a copilului cu PCI asociată cu DM există deosebiri semnificative, comunicarea verbală fiind condiționată nemijlocit de dezvoltarea intelectuală a copilului;
- b) dificultățile de comunicare ale copiilor cu PCI asociată cu DM sunt condiționate, pe de o parte, de absența motivelor și intențiilor comunicaționale, a mijloacelor de exprimare a acestora, iar pe de altă parte, de lipsa modelelor de comportament comunicativ-verbal.

Rezultatele obținute la etapa de constatare a cercetării, alături de reperele teoretice, au servit drept bază pentru elaborarea unui model specific de dezvoltare a comunicării copiilor cu PCI asociată cu DM.

Bibliografie:

1. Belibova S. Diagnosticarea dezvoltării abilităților de comunicare la copiii cu deficiențe fizice severe. În: Analele științifice ale doctoranzilor și competitorilor „Probleme actuale ale științelor umaniste”, V. XI. Chișinău, 2012, p. 163-168
2. Racu I. Psihogeneza conștiinței de sine în diferite situații sociale de dezvoltare. Teză de dr. hab. în psihologie. Chișinău, 1998. 313 p.
3. Галигузова Л.Н. Влияние потребности в общении на избирательность восприятия у детей раннего возраста. В: Исследования по проблемам возрастной и педагогической психологии/под ред. В.В. Давыдова и М.И. Лисиной. Москва, 1978, с. 110-115
4. Запорожец А.В., Лисина М.И. Развитие общения у дошкольников. Москва, 1974.
5. Кравцова Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе. Москва, 1991.
6. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. Москва: Просвещение, 2005. 214 с.
7. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. Москва: Педагогика, 1986. 143 с.

8. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребёнка. Москва: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. 383 с.
9. Мещерякова С.Ю., Галигузова Л.Н. Педагогика детей раннего возраста. Москва: Владос, 2007. 301 с.
10. Раку Ж. Влияние общения со взрослым на развитие познавательной мотивации на начальном этапе обучения: Дис. на соиск. учен. степени д-ра психол. наук/Ин-т пед. и психол. наук. Кишинёв, 1996. 209 с.
11. Силвестру А.И. Основные факторы развития образа самого себя у дошкольников. В кн: Исследования по проблемам возрастной и педагогической психологии. М.: Ин-т Общей и Педагогической Психологии АПН СССР, 1980, с. 119-139
12. Смирнова Е.О. Взаимосвязь между развитием ролевой игры и общением со сверстниками у школьников. В кн: Общение как предмет теоретических и прикладных исследований. Ленинград, 1973, с. 148-149
13. Терещук Р. Развитие популярности среди товарищей. В ж: Дошкольное воспитание, № 9, 1983, с. 45-47
14. Эльконин Д.Б. Психологическое развитие в детских возрастах. Воронеж, 1995.

Primit 10.11.2014.